

БЕЛЕШКЕ

НАУЧНИ СКУП „УСТАВНИ РАЗВИТАК СРБИЈЕ У XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА“

Српска академија наука и уметности (Одбор за изворе српског права) и Правни факултет у Београду, 26. децембра 1988. године организовали су научни скуп „Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века“. Повод за овај научни скуп била је стопедесетогодишњица доношења тзв. Турског устава, 1838. и стогодишњица доношења Устава 1888. На њему је више од двадесет правника, историчара и правних историчара изнело своје реферате.

Борба за устав у Србији, као „израз племените тежње да се ограничи власт и прокламују права грађана“,⁽¹⁾ одвијала се у специфичним условима борбе за независност,⁽²⁾ Овим двама поставкама (нарочито првом) назначена су два најкрупнија круга питања којима је посвећен највећи број реферата. Распон обухваћених питања кретао се од појединих уставних начела и института, друштвених борби у којима су поједини уставни доношени, примењивани, мењани, па и гажени, преко утицаја епохалних идеја и страних уставних образаца, до обраде појединих периода уставног развитка, а све у оквиру процеса демократизације Србије.

Обједињавањем реферата о сваком уставу Србије могла би се саставити по једна студија. Ево, на пример, о Турском уставу. После вишемесечног рада, основна редакција Устава сачињена је у току једне ноћи (8. XII) у присуству Бутењова и Нусри-ефендије. Србија је по овом Уставу имала „декретовану територијалну аутономију“. Устав је негирао поделу власти; у вршењу законодавне власти, Савет је поред Кнеза био јачи чинилац; Порта је стекла право мешања у сукобима између Кнеза и Савета; Уставом је, пак, уништен владалачки апсолутизам који је имао извесно оправдање до стицања аутономије; чланом 5, Порта је признала Србији ново право — право на спољнополитички ресор у министарству; с обзиром на време кад је донет, овај Устав, има „речи и њихових слагања, која су србскомме уву противна и страна“; начело законитости предвиђено је у мање прецизној формулацији од оне коју срећемо у Сртењском уставу, итд. (Р. Љушић, Р. Марковић, П. Николић, Д. Денковић, В. Стојанчевић, Т. Подгорац, Љ. Лазаревић, М. Мирковић, С. Поповић). Или, Устав од 1888. од компромиса, као кристализованог израза за настанак овог Устава, преко њиме уведеног британског обрасца, изборног система, либералног телоса устава до аболитичке оријентације у чл. 29. (С. Стојичић, Д. Николић, Д. Јевтић, З. Ђукић—Вељовић, Д. Стојановић, С. Врачар, Љ. Лазаревић).

Идејно и чињенично богатство реферата произашло је услед два заступљена приступа. Једна група аутора се усредредила на развојне линије, док је друга уносила светлост у савим конкретна питања уставне историје. Научни скуп је презентирао јединство посебног и општег у уставном развитку Србије. Тако, М. Јовичић у крупним цртама даје преглед развоја уставности Србије, која је била на нивоу уставности свог времена, и у којој је преовлађивао облик уставног пакта. Љ. Кандић даје основне карактеристике четири периода уставног развитка Србије, а Р. Марковић државности и уставности „које су сијамски бли-

(1) *Устави Кнежевине и Краљевине Србије*, предговор М. Јовичића, Београд, 1988, стр. 7.

(2) Љ. Кандић, *УставноПравни развој Кнежевине и Краљевине Србије (до 1918)*, *Промене Устава СР Србије*, реферати за саветовање, Београд, 1988, стр. 39.

заци“. М. Мирковић прати друштвене борбе од првог српског устанка, кад се водила борба за поделу власти у оквиру старешинског слоја, до прве деценије XX века, кад је радничка класа користила предности Устава од 1903. године.

Што се конкретних питања тиче, В. Стојанчевић је дао, морамо рећи, филигранску анализу чл. 5. Турског устава. Значај овог питања назначио је пре деведесет година Г. Гершић,⁽³⁾ и оно је до данас чекало на своју историографску тачку. Ч. Попов је у свом реферату минуциозно прошао пут од броја становника Србије шездесетих година прошлог века, преко стања ондашњих друштвених редова, до Блазнавчеве и Ристићеве потребе да свој друштвено-политички ослонац потраже међу либералима. У овом раду могли бисмо видети наш *Осамнаести пример*. М. Ђорђевић је на илустративним историјским „исечцима“ дочаравао судбину идеје народне суверености, а Љ. Кркљуш удео Стефана Радичевића у уставотворним пословима Срба с обе стране Саве и Дунава.

Неколико учесника научног скупа изложило је историографска решења која су била спорна, или ће због своје новине наићи на оспоравања, тј. проверу. Приметивши да су се чуле „нове и добре ствари“, да ће низ проблема изазвати даљи интерес и даљу обраду, Р. Лукић се осврнуо на убрзани уставноправни развој Србије. То што често мислимо да смо заостали за Европом, долази од комплекса инфериорности. Незнатан временски размак између француске револуције и првог устанка (наше револуције), између Треће републике и Устава од 1888, указује да смо ишли укорак с Европом. Стога социологија треба да одговори на питање који су друштвени чиниоци омогућили да Србија, једна турска провинција без буржоазије и индустријске радничке класе, иде укорак с Европом. У вези с овим, Р. Лукић је квалификовао први српски устанак не као буржоаску, већ као сељачку, кметовску револуцију⁽⁴⁾.

Историју државности нововековне Србије Р. Марковић је поделио на три раздобља: 1804—1813, 1813—1878, 1878—1918. У оквиру другог раздобља издвојио је 1817. годину, када је актом скупштине српских кнезова Србија фактички „уздигнута на висину монархије с наследним кнежевским достојанством“ остајући и даље турска административно-територијална јединица. Р. Марковић је, затим, истакао значај уставних закона кнеза Михаила, којима је „стварно деконституционализована уставна материја и све одредбе Устава од 1838“, напоменувши да је „још и приликом доношења уставних закона од 1861. Србија имала суверену власт на свом подручју“. По М. Павловићу, такође, кнез Михаило је са Преображенском скупштином (1861) елиминисао Порту као ненационалног чиниоца у доношењу устава за Србију. Овоме ваља додати упоредни поглед Д. Поповића по коме је „Михаилова друга влада била наш први политички режим који се, мање или више систематично, угледао на стране узор“.

М. Петровић је поставио тезу о демократској монархији у Србији, чији се развој кретао у правцу спречавања злоупотреба монарха, а не стварања републике. Теза о апсолутном вету у Срењемском уставу добила је у О. Вучић још једну присталицу. Д. Николић је приметио да је утицај околности на начин доношења Устава од 1888, за разлику од ранијих устава, „видљив већ на први поглед“. Новине у гледању на парламентаризам после 1903, дошле су од О. Поповић. Она је истакла, с једне стране, грчевито држање радикала за власт, што је „у извесним периодима систему давало изглед једнопартијске диктатуре“ и наилазило на упорну опструкцију самосталца. С друге стране, парламентаризам после 1903. био је обележен присуством војске као вануставног фактора, али и битком против „преторијанских тенденција“. Новина је и идеја Д. Поповића да смо „у сопственом развојку поновили део европског искуства“, као и М. Ђорђевића, по коме је парламентаризам под Уставом од 1888, у односу на онај под Уставом од 1869, био „комедија парламентаризма“.

(3) Г. Гершић, *(Данашње) дипломатско и конзуларно право*, I Београд, 1898, стр. 217.

(4) Вид: *150 година од доношења Срењемског устава*, Крагујевац, 1985, стр. 205.

У мноштву нових гледишта, неслагања су неминовна. Дух расправе унео је Р. Љушић. И сам новатор, он се није сложио са периодизацијама Љ. Кандић и Р. Марковића. По њему, издвајање првог српског устанка у засебан период није оправдано: први период треба протегнути до 1833. Сложио се са Р. Марковићем, који је, за разлику од С. Јовановића, почетак уставног питања ставио у 1804. годину. Није се сложио са М. Ђорђевићем да је „народна скупштина била баук“, ни да је парламентаризам после 1888. био комедија парламентаризма. Тврдњу о владарској неспособности Александра Обреновића кориговао је тврдњом о утицајима политичара на младог краља. Преподневна дискусија, коју су иницијирали Р. Лукић и Р. Љушић, због недостатка времена, по подне није могла бити настављена. Али дух расправе који је у традицији српске историографије⁽⁵⁾, потхрањен је, и научна расправа предстоји.

Годишњице два устава Кнежевине и Краљевине Србије, поклопиле су се са годином борбе СР Србије за њену државност и уставност. Тако су сама актуелна збивања наметнула паралелу између уставне прошлости и садашњости. У својој поздравној речи А. Исаковић је изразио убеђење „да нам устав Србије и целокупан развитак уставности у њој могу бити од користи и данас када расправљамо о новом уставном уређењу Србије“, а Љ. Кандић да из историје Србије треба извући поуке „како се не би понављале грешке од којих Србија није била имуна“. Неколико учесника научног скупа упоредило је историјско и савремено стање уставности Србије. М. Јовичић је указао на чињеницу да Србија, која је прва стекла државност, данас ту државност нема, пошто нема уставотворну власт која је сублимисани израз државности. Уставом СФРЈ од 1974, она је стављена под старатељство Федерације и покрајина, чиме је њен уставни развитак прекинут. Актуелни политички процеси, пак, уливају наду да ће уставна неправда према Србији бити исправљена. Р. Марковић је, уз анализу уставноправно „неухватљивог“ положаја Републике Србије, додао да се „над делом њене територије на којој је установљена једна покрајина надвила опасност да га неповратно изгуби и да се том територијом прошири страна суседна држава“. Република Србија, пак, има историјско право да, ако то не може Федерација, уклони „све препреке, које стоје на путу очувања њене територијалне целокупности“. С. Врачар се питао због чега је Србија изгубила своје историјско достојанство. Трагизам, несрећна и неспретна политика? Овом контексту може се додати и опаска Р. Лукића коју је сам квалификовао као „персоналију а не науку“, да је српски народ „превише бистар да би био реалан и објективан“⁽⁶⁾.

Говорећи о кривичноправним начелима у уставима Србије, Љ. Лазаревић је на неколико места направио упоређења са позитивним законодавством. Тако, уз начело Устава од 1888. да се „смртна (се) казна укида за чисто политичке кривнице“ наводи да, у позитивном законодавству, од свих случајева запређених смртном казном 40% представљају политички деликти. Уз начело сталности у вршењу судске функције, уведено Уставом од 1903. Љ. Лазаревић истиче да је данас још „јакo становиште да је реизборност судија најбољи и 'најдемократичнији' начин друштвене оцене и вредновања њиховог рада, у чему није тешко препознати и интенцију да се на тај начин врши контрола над правосудним органима, а на одређени начин и утицај на њихово одлучивање“. Т. Подгорац је нагласио да устав Србије у XIX и почетком XX века надживљују своје време. Насупрот њима, поједине одредбе савременог српског, покрајинских и југословенског устава не разумеју ни правни-

(5) Овом приликом не можемо да се не сетимо дела полемике између А. Васиљевића и М. Ђ. Милићевића, поводом Вуковог *Правиле Статуиште Сојетца*, у ком је изнета једноставна поставка да једном решена научна питања подлежу новим валоризацијама. Васиљевић је писао: „... ја сам данас казао шта се захтева од правог историка, а ви кажете, да је то 'давно пресуђено на пољу историске науке'... Оно што је 'давно пресуђено' пада пред судом нове историје; јер другиче судио је Иродот. а другичје суди Нибуер.“ („Србске новине“, Бр. 117, 27. септембар, 1860).

(6) Идеја о бистрини српског народа била је дуго времена у оптицају. А. Васиљевић је покушавао да објасни зашто „наш народ при свој бистрини свог ума, чини мале напретке“. Наводи је чуђење једног обавештеног странца „зашто Срби, тако бистар народ, мало напредују, да га у томе не само претичу Грци и Румуни, него не га у скоро претели и сами Бугари“ („Психолошке особине српског народа“, Гласник српског ученог друштва, књ. 66, 1886, стр. 80). Ј. Цвијић је, 1907, тврдио да „наш народ несумњиво спада у даровитије народе“, али о његовој бистрини није похвално писао (*Говори и чланци*, Београд, 1987, стр. 48, 49). Р. Лукићу би се могло замерити, као што је замерено Цвијићу, да глорификује шумадјиски варијетет, али питање „бистрине“ би остало.

ци, „као да су писане немуштим језиком“. Зато и на савременог уставописца могу подстицајно деловати језик и стил из уставне прошлости Србије.

Ако би се једном реченицом могао сажети утисак који се понео са научног скупа одржаног 26. децембра 1988. у САНУ, то би била последња реченица из *Уставних борби* Јаше Продановића: „Снага многих генерација трошила се и расипала у борби за основна уставна права и слободе без којих се није могао ни остварити национални идеал српског народа ни постићи поуздан културни и привредни напредак“⁽⁷⁾.

Мр Марко Павловић

---

(7) Јаша Продановић, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, Београд, 1936, стр. 432.